

ПСИХОЛОГІЧНІ ЯВИЩА В КОНТЕКСТІ ТЕОРІЇ СИСТЕМ

Малкова Т.М.,

*д.психол.н., с.н.с., професор кафедри психології,
ВНЗ «Університет економіки та права», м. Київ, Україна,
e-mail: tetyana@krok.edu.ua,
ORCID: orcid.org/0000-0003-2481-77-47*

У даній роботі проаналізовано можливість і необхідність розгляду психологічних явищ з позицій теорії систем. Згідно з цим підходом процеси, що мають місце у живих системах, є нелінійними. Усталений у психології номотетичний підхід та його похідні – експериментальний і статистичний методи – засновані на лінійному підході, згідно з яким одна причина обумовлює один наслідок, а один чинник породжує інший чинник. Це особливо помітно в психодіагностиці, в якій є поняття «норми» і все, що їй не відповідає, по суті ігнорується. Разом з тим наголошується необхідність вивчення впливу зовнішнього середовища, особистості експериментатора, стану випробовуваного на момент обстеження і т.п. Такий підхід, заснований по суті на лінійній концепції, дозволяє вивчити більш складні взаємодії, що стоять за отриманими випробовуванним балами.

Статистичний метод, як зазначив К.-Г. Юнг, показує нам факти у світлі ідеальної середньої величини, але не дає нам уявлення про їх емпіричну реальність. Між тим відмінною рисою факту є його індивідуальність. Грубо кажучи, реальна картина складається тільки з виключень з правила і, відповідно, в абсолютній реальності повністю панує неправильність [1, с. 56]. (Отже, дійсно таку вимогу як «надійність», що пред'являється до психодіагностичних методик і припускає стабільність результатів при повторних обстеженнях, можна трактувати як нечутливість тесту до змін [2, с. 23].

Психологічні феномени можна розглядати як результат взаємодії багатьох змінних, не обумовлений простим підсумовуванням дій різних чинників. З тих пір як психологія стала наукою, психологи вивчали біологічні, психологічні, соціальні чинники розвитку і поведінки людини. Зазвичай перевага віддавалася якомусь одному з них. У 70-ті роки XIX століття Д. Енгель [Engel], лікар за спеціальністю, зробив висновок про те, що основою професійних знань і вмінь лікаря має бути розуміння людини як біопсихосоціальної істоти [3]. Біопсихосоціальна модель у наш час є загальновизнаною. Але виникла інша проблема – проблема розробки концептуальної моделі психічних явищ, яка була б адекватна біопсихосоціальному підходу. Вважаємо, що біосоціальному підходу відповідає вивчення психологічних явищ з позицій теорії відкритих нелінійних (дисипативних) динамічних систем, започатковане синергетикою (термін «синергетика запропонував у 1977 р. німецький фізик-теоретик Г. Хакен). І хоча синергетика трактується як міждисциплінарний напрям наукових досліджень, використання її понятійного апарату в гуманітарних науках часто називають «псевдосинергетикою» через неможливість у більшості випадків використання такого математичного апарату, який застосовується в

точних науках. Проте основна риса синергетичного підходу з огляду на його смисл – це розгляд динаміки будь-яких нелінійних (незворотніх) процесів і виникнення принципів новачій. Необхідними для більш глибокого розуміння психологічних явищ є, на наш погляд, такі поняття синергетики як система, взаємодія, самоорганізація (саморозвиток), точка біфуркації (стан максимальної нестійкості системи, в якому вона стає чутливою навіть до щонайменших впливів; точка трансформації системи), атрактор (конкретний чинник, який впорядковує систему; «точка тяжіння», що визначає напрям, траєкторію розвитку системи).

Методологічні настанови синергетичного підходу можна углядіти у багатьох психологічних концепціях. У концепції інтелекту Ж. Піаже інтелект розуміється в широкому сенсі як вища форма адаптації, як свого роду «поведінка», що виникає внаслідок порушення рівноваги організму з середовищем і появи потреби у її відновленні. Піаже визначає інтелект як форму когнітивної структуризації стосунків між середовищем і організмом [4, с. 64-65] і розглядає його з трьох точок зору: біологічної, логічної і психологічної, виділяючи для кожної свій аспект або предмет дослідження одного і того ж.

Істотно збагатив розуміння того, що таке система і системний підхід П. К. Анохін. Анохін дійшов висновку, що формулювання поняття «система» за допомогою таких понять як «взаємодія» і «впорядкованість» компонентів, є непереконливим. Не може яка-небудь множина стати «впорядкованою», – вважав Анохін, – без наявності критерію цієї «впорядкованості», має бути конкретний чинник, який «впорядковує» систему. У теорії функціональних систем, сформульованій Анохіним, таким системотвірним чинником є корисний пристосувальний ефект. Різні компоненти мобілізуються і залучаються до функціональної системи тільки в міру їх сприяння отриманню запрограмованого результату.

Анохін показав відмінність процесів самоорганізації у біосистемах і машинних системах. Біосистема сама, на основі своїх внутрішніх процесів, приймає рішення про те, який результат їй потрібен у даний момент, стосовно машин допускається лише деяка здатність до самоорганізації в процесі отримання запрограмованого не машиною результату.

Анохін показав обмеженість математичних теорій систем як таких, адже спочатку на чисто теоретичній основі формулюється математична теорія систем, і тільки після цього вона починає застосовуватися до пояснення тих або інших явищ. На думку Анохіна, реальні «системні закономірності» можуть бути розроблені тільки на основі конкретного матеріалу конкретних наук і саме цей матеріал повинен стати реальною основою формалізації [5].

Як зауважив А. Маслоу, хоча причинно-наслідковий спосіб мислення працює досить добре відносно неживого світу, «він нині мертвий в якості загальної філософії науки». Адже у живих системах будь-який поодинокий стимул здатний змінити весь організм і цей змінений організм обумовить зміни у поведінці стосовно усіх сторін життя [6, с. 91].

Ідея взаємодії багатьох змінних як причин появи психологічних феноменів, не обумовлених простим підсумовуванням впливу окремих чинників, була

висловлена Л. С. Виготським. Так, він вважав, що психологічний розвиток дитини полягає не стільки у розвитку і вдосконаленні окремих функцій, скільки в зміні міжфункціональних зв'язків і взаємовідношень, в залежності від яких відбувається розвиток кожної окремої психологічної функції. Свідомість, – писав Виготський, – розвивається як ціле, змінюючи з кожним новим етапом свою внутрішню будову і зв'язок частин, а не як сума певних змін, що відбуваються в розвитку кожної окремої функції [7, с. 242]. Близькі до концептів синергетики запропоновані Виготським поняття «зона найближчого розвитку» (розбіжність між рівнем актуального розвитку дитини і рівнем, якого досягає дитина у взаємодії з дорослим) і «сензитивний період» (період особливої чутливості суб'єкта до певних впливів, що є по суті аналогічним поняттю «точка біфуркації», коли певні впливи змінюють увесь хід розвитку) [7, с. 277-278].

Синергетичний підхід привносить дещо нове у розуміння традиційних психологічних категорій. Так, С. Д. Максименко дає таке визначення особистості: «Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» [8, с.5]. Максименко виділяє такі ознаки особистості як цілісність (інтегрована єдність трьох витоків існування особистості: біологічного, соціального, духовного), активність, незавершеність (саморух, саморозвиток, самовизначення), унікальність та відкритість, які добре узгоджуються з постулатами теорій відкритих нелінійних складних динамічних систем.

В деяких дослідженнях робляться спроби експериментально дослідити взаємодію соціальних (зовнішніх) та психологічних (внутрішніх) чинників у генезі виникнення певних психологічних явищ. Так, О.П. Єрмолаєва дослідила процес соціогенної інверсії ціннісних орієнтацій професіонала [9].

Спроба дослідити процес професійного становлення особистості працівника правоохоронних органів з огляду на методологічні засади синергетики була зроблена у нашому дослідженні [10].

Аналіз психологічних явищ з позицій теорії нелінійних динамічних систем або синергетики уможливорює більш ґрунтовне розуміння їхньої сутності завдяки: вбудові психічних явищ в контекст існування будь-яких явищ на планеті «Земля»; наявності чіткої термінології, яка стосується як неживих, так і живих систем і дозволяє описати закономірності взаємодії елементів усередині цих систем і їхньої взаємодії з зовнішнім оточенням; утвердженню єдності світової науки як у єдиного цілого; можливості чіткого розмежування методів якісного і кількісного аналізу та більш глибокого розуміння їхніх можливостей, переваг та недоліків.

Список використаних джерел:

1. Юнг К. Г. Синхрония: акаузальный объединяющий принцип : [сб. ст. ; пер. англ. и нем.] // Карл Густав Юнг. М. : АСТ: АСТ МОСКВА, 2010. 347 с.
2. Ф.Франселла, Д.Баннистер. Новый метод исследования личности // Ю.М. Забродин, В.И. Похилько. М.: Прогресс, 1987. 236 с.
3. Melchert Timoty P. Foundations of Professional Psychology. The End of Theoretical Orientations and the Emergence of the Biopsychosocial Approach. Milwaukee, Marquette University. 2011. P. 57-72.

4. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Психология интеллекта. Генезис числа у ребёнка. Логика и психология. М.: Просвещение, 1969. 659 с.
5. Анохин П.К. Очерки по физиологии функциональных систем. М.: Медицина, 1975. С. 17-59.
6. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / Абрахам Маслоу ; [пер. с англ.]. – [2-е изд., испр.] . М. : Смысл: Альпина нон-фикшн, 2011. 496 с.
7. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. Мышление и речь. Проблемы психологического развития ребёнка. М.: Издательство АПН РСФСР, 1956 г. 517 с.
8. Максименко С.Д. Психологія особистості в системі юридичних координат // Актуальні проблеми юридичної психології. Тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 29-30 вересня 2006 р.). – С. 5-9.
9. Ермолаева Е. П. Психология социальной реализации профессионала // Ермолаева Е. П. М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. 347 с.
10. Малкова Т.М. Професійне становлення особистості (на прикладі вищих навчальних закладів системи Міністерства внутрішніх справ): монографія // Т.М. Малкова. Київ, 2012. 396 с.